

SCHILLER VERA*

A járvány okainak mitológiai magyarázata Hellaszban

Az „Iliasz” első éneke egy járvány megjelenítését tartalmazza. Először az öszvérek és a fűrgye kutyák hullanak el, azután az emberek is pusztulnak és „szüntelen és sűrűn tetemek máglyái lobogtak” (Iliasz I. 53.).

A leírás tárgyyszerű, az indokolás mai szemmel azonban nem elfogadott. A tizedik napon azután összegyűlik a népgyűlés. Egyértelmű véleményük az, hogy a járványt – természetesen – Phoibosz Apollón hozta az achájok seregére. Ez nem is kérdéses, az „Iliasz” hősei és hallgatói számára a pestis Apollón tevékenységi területe. A kérdés csak a harag oka, és a járvány legyőzésének módszere. Ehhez pedig jós szükségeltetik.

Jós természetesen van is az acháj sereg híres jósának, **Kalchasz**-nak személyében, aki rögtön közli is az „Iliasz” olvasóközönsége előtt már ismert választ. Apollón azért haragos, mert a sereg fővezére, **Agamemnon Atriadesz** nem adta ki Apollón Khrüszé-i főpapjának lányát az általa felajánlott nagyszerű váltságdíjért cserébe, sőt őt durván elkergette.

A járvány legyőzésének ezek után logikus megoldása a főpap és rajta keresztül Apollón megbékítése. A rabnót váltságdíj nélkül kell kiadni apjának, mellé még szent hekatombát (száz ököráldozatot) küldeni, és az ajándékot elvivő királyoknak lesz feladatuk megkérni Khrüszé főpapját, imájával szüntesse meg Apollón haragját.¹

A királyok szóvivője, Odüsszeusz ezt meg is teszi, és Khrüszész, egy csaknem ugyanolyan szavú imában, amelyben a pestist az acháj táborra idézte, visszavonhatja azt. A pestis abban a pillanatban meg is szűnik.² Az „Iliasz” hőseiben és olvasóiban semmi kétség nem marad, hogy a pestist Apollón haragja okozta, és ezt a haragot kellett megszüntetni imával és áldozattal. (Az első – pestist okozó – ima valójában a főpap átka, amellyel Apollónt, a pestis terjesztőjét küldi az őt megsértő achájok ellen. Azt az átkot csak ő tudja visszavonni is.)³

Nem az „Iliasz” az egyetlen görög irodalmi szöveg, amely járványt ír le. Ugyanígy jelenít meg **Szophoklész** az „Oidipusz király”-ban,⁴ és ennek egyetlen ellenszereként a delphoi-i jósdához küldi Kreon-t Oidipusz⁵, hogy kiderüljön, a járvány oka az, hogy Laiosz – az előző király – halála bosszúlatlan, és ez vezeti be Oidipusz és Iokaszté végzetes bukását.

Járványok kultikus gyakorlatokkal is szoros összefüggésben állhatnak. Az athéni Leókoriont, amely a Kerameikos-on áll, és amelyet **Sztrabon** Athén jelentős épületei között tart számon,⁶ Leósz

* Semmelweis Egyetem Egészségügyi Szaknyelvi Lektorátus. 1088 Budapest, Szentkirályi u. 14.

szűz lányainak, Praxitheának, Theopé-nak és Euboulé-nek a tiszteletére emelték. A három szűzet apjuk, a tíz phylé egyikének névadója⁷ ajánlotta föl engesztelő áldozatul, amikor egy pestisjárvány⁸ (illetve más variáció szerint éhínség⁹) alkalmával jóslatot kértek, és a válasz szűz lányok feláldozását követelte. A lányok feláldozása – a szöveghagyományok szerint – azonnal véget is vetett a bajoknak, és Athén megmenekült.¹⁰

Más athéni szűzlánycsoport, amelynek mítosza részben kapcsolódik a járványhoz, a Hüakanthidák-é. A lakóniai Hüakanthosz lányait, név szerint Aigleisz-t, Lütaiát, Antheisz-t és Orthiát áldozzák fel Geraisztosz küklpsz sírján az athéniek éhínség és dögvész, valamint a krétai támadás miatt egy régi jóslat szerint. Ez az áldozat azonban kivételesen nem segít.¹¹

Hasonlóan fontos szerepe van a járványnak egy másik kultuszgyakorlatban is, az ilioni Athéné szentélyben szolgáló lokriszi papnők esetében.

Egy mitikus hagyomány szerint Aiasz megbántotta Athéné istennőt, mivelhogy Kasszandrát, Priamosz király lányát az ő szentélyében gyalázta meg a város elfoglalása után. Ez a szentségtörés volt az oka annak, hogy Gurea vidékén hajótörést szenvedett és meghalt.¹² Három év múlva pestisjárvány tört Lokriszra.

A lokrisziak természetesen jósdához fordulnak. Az isten – csak **Aelianosz** nevezi meg név szerint Apollónt – azt a választ adja, hogy a Kasszandrát ért gyalázatért nem elég büntetés Aiasz halála, és ezért 1000 éven keresztül köteles Lokrisz évente két – illetve a **Servius**-kommentár szerint egy – szűzet küldeni Athéné trójai szentélyébe, ahonnan ők soha ki nem mozdulhatnak, és ahol életük végéig szolgamunkát kell végezniük.¹³

Ezt a kultuszgyakorlatot a **II. Ptolemaiosz** uralma idején (i. e. 283–i. e. 248 között) író **Lükophron** írja le legrészletesebben „Alexandra” című költeményében. E szerint 1000 éven keresztül fog fizetni a szüzek tribus-a a gyalázatos nászért a sors által kijelölt lányokkal, akik itt öregednek meg, akiknek idegen földön tisztelet nélküli sír a sorsuk, akik a templomot söpréssel, mosással, díszítéssel, tehát alacsonyrendű munkákkal szolgálják, és akiket Trója polgárai kövekkel, késsel, kettős bárdal üldöznek, mert ha utolérve a szüzek valamelyikét, végeznek vele, a nép egy törvény szerint magasztalja a gyilkost, a gyűlöletes nemzetség gyilkosát. A halottak helyett a lokrisziak azonnal újabb lányokat küldenek, akiknek éjjel kell bejutniuk a szentélybe, hogy az őket halálra kereső trójaiakat kikerülve megkezdhesék az istennő szolgálatát.¹⁴

A művét i. e. 360 körül megalkotó **Aeneasz Taktikosz** is ír arról, hogy évről évre hiába akarják megakadályozni a jelentékeny őrseget alkotó ilianiak a lokriszi lányokat abban, hogy a szentélybe bejussanak. Néhány embernek mégis gondja van arra, hogy őket titokban bevezessék oda.¹⁵ A kultuszgyakorlatot még az **Augustus** uralma idején élő Sztrabon is megemlíti, bár véleménye szerint a lokrisziak csak – a hagyománnyal ellentétben – Trója perzsa megszállásának idején kezdték a szüzeket a szentélybe küldeni.¹⁶

Végül még az i. sz. 50 és i. sz. 120 között élő Plutarchosz is megemlíti, hogy a lokrisziak csak nemrég hagytak fel azzal, hogy fiatal lányokat küldjenek Trójába Aiasz féktelensége miatt.¹⁷

Hogy kik ezek a „sorstól vezetett” „sorssal és végzettel” kijelölt szüzek, arra is utalnak a ránk maradt szöveghagyományok. Az i. sz. IV. századi Servius-kommentár szerint Aiasz tribus-ából származnak,¹⁸ az i. e. 310 és i. e. 235 között élő Polübiosz pedig azt írja, hogy a „száz ház”-ból, a lokrisziak által legjobban tisztelt előkelők közül jelölték sorssal a jóslat szerint az Ilionba küldött szüzeket.¹⁹

Ennek az iszonyú megtiszteltetésnek nem szívesen tett eleget az Aiantidák tribusa. Kétszer is megkíséreltek véget vetni lányaik évenkénti odaküldésének. Első alkalommal akkor, amikor egy Traron nevű lokriszi szűzet öltek meg a trójaiak a róla elnevezett sziklán. Az áldozat megszűnte után azonban – a szöveghagyomány szerint – terméketlenség támadt, a jósdá pedig – amelyet ez ügyben természetesen megkérdeztek – azt a választ adta, még nem telt el az idő, ameddig a lokrisziaknak évenként két szűzet kell küldeniük Ilionba a lokriszi Aiasztól Kasszandrát ért igazságtalanság miatt.²⁰

Másodszor akkor állt le egy időre a lányok Trójába küldésének kultuszgyakorlata, amikor a phokiszi háború idején i. e. 352/351-ben elpusztult Narüx,²¹ ahonnan Aiasz származott.²² Ekkor

azonban újabb szerencsétlenség zúdult a lokrisziakra Ailianosz híradása szerint. Az asszonyok ugyanis nyomorékokat és szörnyeket szültek, a delphoi-i jósdá pedig ismét csak a Trójába küldött lokriszi szüzeket hiányolta. A lokrisziak ekkor Antigonoszhoz fordultak utasításért, aki úgy rendelkezett, hogy a szüzeket ezentúl egész Lokriszból – nem csak Aiasz tribusából – kell kisorsolni.²³ Ez azonban csak időleges megoldás volt. A lokrisziak ugyanis újra felépítették Narüx-ot, amint ezt az i. sz. 1897-ben talált, i. e. 270–i. e. 240 között²⁴ vagy esetleg i. e. 230 körül²⁵ felállított Vitrinitsa-i felirat mutatja. Ez a márvány sztélé bizonyítja, hogy a lokriszi szüzek évenkénti elküldése véres valóság volt. Az Aiantidák a szöveg szerint a továbbiakban fiaik túszul fogása nélkül is vállalják lányaik Ilionba küldését. Kárpótlásul az Aiantidákat a továbbiakban senki sem háborítja sem személyükben, sem vagyonukban, és az ifjú feláldozandó lányok nevelésére elutazásukig 15 mina jár.

Vagyis a szüzek küldésének kultuszgyakorlatát még a kultuszhordozó tribus eltűnése sem szünteti meg. Előbb ideiglenesen szélesebb rétegekre szállt ez a terhes tisztesség, majd ismét – Narüx helyreállításával – visszaszállt az ősi lokriszi királyi családra.

Mindezekből az adatokból úgy rémlik, hogy a görögök a járványt ugyan ismerték és felismerték, de az okokra adott magyarázataik nem egészségügyiek. A járványra a megoldást jóstól, jósdától várják, véleményük szerint a járványok jelzésértékűek, az istenek haragjának jelei (az éhínséggel és más egészségügyi problémákkal egyetemben).

Nem szabad megfeledkeznünk róla, hogy Athénben a görög kultúra virágkorában is létezett az Istentelenség (aszebeia) vádja, és ha valakit emiatt elítéltek, azt ki is végezhették, mint **Szokratészt**.²⁷ Menedéket az jelentett, ha gyorsan elszökött a vádlott Athénből, mint **Anaxagorasz**, vagy ha a házastárs könyörgött az esküdteknek a tárgyaláson, mint tette ezt **Periklész Aszpasziáért**.²⁷ Összetettebb volt **Alkibiadész** védekezése. Athénnek ez a hadvezére, amikor azzal vádolták, hogy részegen kigúnyolta az eleusiszi misztériumokat, először gyorsan az ellenséghez menekült,²⁸ amikor pedig egy fordulat után Athén győztes hadvezéréként hazatért,²⁹ nagy fénnnyel vett részt az eleusiszi misztériumok ünnepén, maga vezette ünnepélyes csendben katonái élén az ünnepi körmenetet.³⁰ Tudta nagyon jól, három árulást könnyebben megbocsát Athén népe, mint a misztériumok kigúnyolását.

Azt is hozzá kell tennünk, hogy bár nagy érdeme Hellasznak a külön orvosi tudomány, az orvosi eskü, mely szerint egy orvos soha semmi kárt nem okoz betegének, csak hasznára van, de e mellett **Cavvadias**, Epidauros régészeti feltárója döbbenetesen konstataálta, hogy ez nem kórház, hanem tényleg szentély. Az egy évre – esetleg többször is – megválasztott papok nem orvosok, a gyógyítás pedig a betegek – illetve a helyettük a szentélybe látogató hozzátartozóik – álmában történt. Az eseteleírások egyértelműen csodákat, nem pedig orvosi eljárásokat tükröznek. Cavvadias legjobban azon a leírásen rökönyödött meg, amely szerint a beteg lány helyett anyja jött el a szentélybe. Aszklépioszt azonban ez nem zavarta. Egyszerre jelent meg a beteg és anyja álmában, és a beteg azon nyomban meggyógyult otthon.³¹

Mindezek még mindig nem bizonyítják, hogy ne lett volna nagy jelentőségű az Aszklepiosz – kultusz, és hogy a Kosz-i szentély – amely orvosgenerációkat adott – ne lett volna éppen úgy elsősorban kórház, ahogyan elsősorban szentély volt Epidauros. Az sem lehetetlen, hogy jóllehet a járványt a görögök az istenek egyik figyelmeztetésének tekintették, és elmulasztására még emberáldozatot is bemutatnak, azért megpróbálták ellátni is a betegeket, esetleg elkülönítették őket az egészségesektől. A pelopponézoszi háború idején kitört pestisjárvány idején például Periklész ellenfelei őt hibáztatták, mondván, taktikája miatt a vidékiek beszorultak a városba, rossz levegőjű szűk helyekre, ahol egymástól kapják el a betegséget, ahelyett hogy tiszta és szabad levegőn élnének.³²

A járványokat azonban a görögök végső soron az istenek haragjának tulajdonították, és hogy ezt túlélhessék, őket akarták megbékíteni. Ennek módja pedig jóslatok kérése, jósök megkérdezése volt. A végső szót tehát a jósdák mondták ki, azok szava ellen nem volt apelláta.

IRODALOM

1. Iliasz I. 53-100.
2. Iliasz I. 430-457.
3. *Trencsényi-Waldapfel Imre*: Apollón Smintheus 94-95. *Trencsényi-Waldapfel Imre*: Vallástörténeti tanulmányok Budapest 1981.
4. *Szophoklész*: Oidipusz király 27-30.
5. *Szophoklész*: Oidipusz király 67-72.
6. *Alciphon*: Epistolae III, *Demosthenész*: Konon ellen 7 *Sztrabon* IX. I. 16 (396).
7. Etimologicum Magnum 369 15-22 *Pauszaniász* I, 5, 2 *Photiosz* lex: Leókorion.
8. *Demosthenész*: Konon ellen 7 *Ariszteidész*: Panathenaikosz 119, 1.
9. SOUDA: Leókorion Scholia in Thycididem I. XX, 1.
10. *Ailianosz*: Tarka történetek 28 SOUDA: Leókorion scholia in Demosthenem 31, 28 scholia in Thycididem I. XX, 1.
11. *Apollodorosz* III. 15. 8.
12. *Pauszaniász* V, 19, 5 *Sztrabon* XIII. 1. 40. (600-601) VI. 1, 14 264 *Odüsszeia* IV. 499-500.
13. *Apollodorosz* epitomé VI. 20. *Tzezesz*: scholia ad Lükophron 1141 és 1155 és 1159 *Kallimachosz* fr. 13 *Timaios* FHG I. fr. 66 *Servius* ad Aeneadem I. 41 *Ailianosz* fr. 47.
14. *Lükophron*: Alexandra 1139.1173.
15. *Aeneas Taktikos* XXXI. 24.
16. *Sztrabon* XIII. I. 40 (600-601).
17. *Plutarchosz*: De sera numinis vindicta 12.
18. *Servius*: Ad Aen. I. 41.
19. *Polúbiosz* XII. V. 6-7.
20. *Tzetzesz*: scholia ad Lycophron 1159.
21. *Diodoros Siculus* XVI. 38. 3-4.
22. *Sztrabon* IX, IV, 2 (425).
23. *Ailianosz* fr. 47.
24. *L. Huxley*: Troy VIII and the Locrian Maidens. Ancient Society and Institutions. Studies presented to Victor Ehrenberg. Oxford 1966 147-164. *Momigliano*: The Locrian maiden and the date of Lycophron's Alexandra. Classical Quarterly XXXIX 1945. 49-53.
25. *S. Reinach*: L'origine de deux légendes homériques de viol de Kassandre – Le rapt d'Hélène. Revue de l'histoire des religions LXIX no. 1 13-53.
26. *Platon*: Szokratesz védőbeszédje.
27. *Plutarchosz*: Periklész 32.
28. *Thukididész* VI 28-29, 53, 61 *Plutarchosz*: Alkibiadesz 19, 22.
29. *Thukididész* VIII. 81-82 86, 88, 97 *Plutarchosz*: Alkibiadesz 32-33.
30. *Plutarchosz*: Alkibiadesz 34.
31. *P. Cavvadias*: Fouilles d'Epidaure. Athen 1891 p. 1-111.
32. *Plutarchosz*: Periklész 34.